

Geliş Tarihi:01.04.2020 Kabul Tarihi:05.05.2020

Entry Date: 01.04.2020 Accepted: 05.05.2020

İLİĞ TUTUP TÖRÜĞ İTMEK*

(İli tutup töreyi düzenlemek)

To Protect The State, To Regulate The Laws

Mustafa SEVER**

Özet

Belli bir coğrafyada, ortak bir tarihe, kültüre ve ülkeye bağlı yaşayan topluluğa millet adı verilir. Millet olarak yaşamak, siyasi bir yapıyı, devletleşmeyi gerektirir. Türkler tarih sahnesine çıktıkları andan beri teşkilatlanma açısından birçok milletten önde olmuşlardır. Belli kurallarla, yasalarla, kanunlarla toplumsal hayatı ve çevrelerindeki milletlerle ilişkilerini düzenlemeleri, teşkilatlanmayı/devletleşmeyi gerektirmiştir. Devletin ve dolayısıyla milletin sağlıklı ve süreğen olması için, yöneten ve yönetilenlerin ödev, görev ve sorumluluklarının, toplumsal hayatı düzenleyen kuralların belli olması gerekir. İşte bu kurallar, görev ve sorumluluklar eski Türklerde töre, yasa (yasağ) gibi kavramlarla belirtilir. Türklerde devlet yönetimi de toplumsal hayatın işlerliği de töreye göre düzenlenir. Töreyle toplumsal hayatın kuralları, geçim kaynaklarının kullanımı, (meraların, su kaynaklarının, yaylaların) kişi, aile veya boyun temel hak ve ödevleri belirlenir. Töre, Türk budunundan, Türk ilinden doğmuş, kağan bu doğuşa yardımcı olmuştur. Görevi, var olan kurumlaşmış törenin korunması ve uygulanmasıdır. Kağanın işbaşına gelişinde temel görevleri ili tutup töreyi düzenlemektir. Mevcut törenin güncellenmesi, zaman ve zemin şartlarına uygun düzenlenerek yürürlüğe konulması, mevcut töre ilkelerine yeni eklemeler veya mevcuttaki kimi maddelerin yürürlükten kaldırılması kağanın görevidir. Kişilerin kendi özel haklarını, davranış ve eylemlerinin, diğer insanlarla ilişkilerinin sınırlarını bilmeleri, bu sınırlara uygun hareket etmeleri ve davranışları veya bu sınırları ihlal etmeleri sonucunda maruz kalabilecekleri cezâlar, yaptırımlar töreye/kanunla belirlenir.

Çalışmamızda toplumsal barışı ve düzenliliği sağlayıcı hukuk normu olarak töre/kanun, üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkler, devlet, yasa, töre, kanun

Abstract

A community living in a certain geography, connected to a common history, culture and country is called a nation. Living as a nation requires a political structure and nationalization. Turks have been at the forefront of many nations in terms of organizing since they came on the stage of history. Regulating their social life and their relations with the nations around them require certain organizational/nationalization. In order for the state and therefore the nation to be healthy and sustainable, the duties, duties and responsibilities of the rulers and the rulers and the rules that regulate social life must be determined. These rules, duties and responsibilities are specified in the old Turks with concepts such as custom, töre/law. In Turks, the state administration and the operability of social life are regulated according to the ceremony. With the custom, the rules of social life, the

* "İlig tutup törüg itmiş" (Kültigin Abidesi/Doğu, 3. satır). İli tutup töreyi düzenlemek demek, devleti tüm kurumlarıyla işler duruma getirmek, kurumsal yapısını sağlamlaştırmak; bunu yaparken de töreyi/yasayı güncellemek, yani yeni şartlara uygun hükümleri belirlemek, işlevsel olmayan hükümleri çıkarırken yeni hükümler belirlemek ve bu hükümlerin işlerliğini sağlamaktır.

** Prof. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sever.mustafa@hbv.edu.tr

use of livelihoods (pastures, water resources, plateaus), basic rights and duties of the person, family or clan are determined. Töre was born from the Turkish nation and the Turkish state, and Kagan helped this birth. The task of kagan is to protect and enforce the existing institutionalized law. The main duties of the kagan to come to work are to protect the state and regulate the law. It is the duty of kagan to update the existing laws, to regulate them according to time and ground conditions. It is the duty of kagan to repeal some laws too. The penalties and sanctions that individuals may experience as a result of knowing their own special rights, the limits of their behavior and actions, their relationships with other people, acting and acting in accordance with these limits or violating these limits are determined by töre/law.

In our study, custom / law as the norm of law that provides social peace and regularity will be emphasized.

Key words: Old Turks, state, töre, custom, law

Giriş

Bir canlı varlık, hayatietini sağlıklı, üretken ve güven içinde sürdürmek için beslenme, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayacağı uygun bir çevreye ihtiyaç duyar. Millet de canlı bir varlıktır ve sağlıklı, huzurlu, güven içinde süregelenliğini sağlayabilmek için bir coğrafyaya, bu coğrafya üzerinde beslenme, barınma, çoğalma, inanma, bir anlam ve amaç dâhilinde yaşama, üretme-tüketme, mutlu olma, vb. ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla teşkilatlanması, belli bir kurumsallığa ulaşması, toplumsal yapıyı oluşturur. Oluşturduğu toplumsal yapıda belli kurallar, ölçütler, yasalar geliştirir. Bu kural ve ölçütler, bireylerin ortak aklı, ortak inançlarıyla gelişir, herkesçe aynı şekilde algılanıp kabul edilir. Toplumsal norm/toplumsal ölçüt olarak adlandırılan bu kurallar, toplum üyelerince doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, vb. olarak kabul edilen ilkelerdir. Diğer yandan bu ilkelerden daha kapsamlı ve özellikle milletin ortak hafızasında iyi, güzel, doğru, olumlu, vd. kabul edilen ve toplumsal barışı sağlamaya yönelik temel ahlâkî inanç ve ilkeler vardır ki bunlar da toplumsal değer olarak adlandırılır.

Değerler, toplumun çekirdeği olan ailede başlayan ve kişinin yaşamı boyunca süren toplumsallaşma sürecinde; dürüstlük, namusluluk, onurluluk, emeğe saygı, insan haklarına riayet, vb. gibi pek çoğunu içselleştirerek kişiliğini, kişisel ahlâkını gerçekleştirilmesiyle edindiği kurallardır. Toplumsal değerler, toplumsal yaşamın adeta sigortalarıdır ve hemen her şey, bu değerlere göre doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz, vb. şeklinde değerlendirilir. Yazılı bir metin şeklinde olmayan bu kurallar, toplumun canlılığını sağlayıcı özün aktığı ana damarlar olup toplumun milli kültürünün en önemli bölümüdür. Bu çerçevede toplum, ortak bir değerler bütününe muhtevî kültürü paylaşan ve bu kültür çerçevesinde oluşturduğu kurumlar aracılığıyla ihtiyaçlarını karşılayan insanların birlikteliğine verilen addır.

İlk çağlardan günümüze her millet yaşadığı coğrafi çevreye, tabiat şartlarına, diğer milletlerle ilişkilerine (savaş, ticaret, göç, ittifak kurma, vd.) bağlı olarak ekonomik, siyasî, dinî, toplumsal yapı ve insanî ilişkiler açısından diğer milletlerden farklı bir bütünlük/yapı geliştirmiştir. Bu yapı/bütünlük, durağan olmayıp yaşanan devrin gereklerine ve etkilerine bağlı olarak yeniden düzenlenir, gerekirse kimi unsurları değiştirilir. Toplumsal hayatın bütün alanlarına ilişkin olan kurallar, toplumun inançlarıyla, ahlâkî yapısıyla yakın ilişkilidir. Bu yapıyı yapan, koruyan ve işlerliğini sağlayan güç ise, bir otoritenin erkidir. Eski Türklerde bu erki kullanan güç kağandır. Ancak kağan erki kullanırken “siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel bütün meselelerin görüşülüp kararlaştırıldığı” (Kafesoğlu, 1993: 248)¹ meclisin de olurunu alır.

Çalışmamızda, eski Türklerde gerek siyasî yapıda gerekse halk katında toplumsal barışı ve düzenliliği sağlayıcı hukuk normu olarak töre/kanun üzerinde durulacaktır. Sadece törenin tanımı değil, törenin/yasanın toplumsal işlevleri de değerlendirilecek, günümüzde yanlış bir adlandırılmayla “töre cinayetleri” denilen olayların gerçeğinde töresizliğin/yasasızlığın ya da uygulanmayan törenin/yasanın neden olduğu cinayetler olduğu üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda başta Orhun Abideleri olmak üzere, Yenisey Mezar Taşları, Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti't-Türk'te töre hususunda verilen bilgilerden yararlanılacaktır.

İli Tutup Töreysi Düzenlemek

Kafesoğlu'nun (1993:201) Türk bozkır kültürünün geliştirildiği bölge olarak belirttiği Altay dağları-Sayan dağlarının güney-batı düzlükleri, rakımı 500-1000 metre arasında değişen, bol otlaklarıyla hayvancılığa ve hatta kuru tarıma imkân verecek ölçüde rutubetli bir yayla durumundadır. Bu coğrafyada yaşanan hayat şartları oldukça sert ve katıdır. Kışlar çok soğuk, yazlar ise çok sıcak ve kuraktır. Bozkır insanı, (yaz ve kış şartlarına uygun olarak) hayvanlarının ve dolayısıyla kendisinin sağlığı ve süreğenliği için gerekli olan besinlere ve sulara ulaşmak için mevsimlere göre hareket halinde olmak zorundaydı. Bu nedenle her zaman dinamik ve güçlü, tehlikelere her an hazır olması gerekiyordu. Çünkü, toplumsal düzeni ve hareketliliği sağlam kurallara, yasaklara, dolayısıyla töreye/kanuna dayanmak zorundaydı.

Yaşadıkları bu geniş coğrafyada, içinde yaşadıkları çadırın yapısından esinlenerek göğü de bir çadır şeklinde tahayyül eden Türkler, gök altındaki bozkırı da çadırın içi gibi düşünüyorlardı. Bozkır insanı için çadırın içi, ocağının/ailesinin huzuru ve sağlığı ne denli önemli ise,

¹ “Tabgac, Gök-Türk ve Uygur hakanlıklarında” (Kafesoğlu, 1993: 248).

toplumsal hayatının düzeni, huzuru da o denli önemliydi. Gerek ailevî hayatı gerekse toplumsal hayatı işbölümünü, dayanışmayı, paylaşmayı, ortak hareket etmeyi gerektirdiğinden “disiplin” ana esas olarak kendini hissettiriyordu. Bu disiplin ve düzenlilikle geliştirdiği siyasî kültürün bir sonucu olarak devlet anlayışı, diğer milletlere nazaran oldukça yüksekti. Çünkü Türkler, töreli bir millet oluşuyla her ne zaman zorda kalsa birlik olmuş, teşkilatlanmış ve tarihi vesikalarla da sabit olmak üzere pek çok defa devletini kurmuştur.

Bozkırın yapısı, iklimi, nüfus yapısı, geçim şartları, çevredeki diğer milletlerin varlığı, tehdidi ve bütün bunların biçimlediği Türk siyasî kültürü işbölümünü, birliği, dayanışmayı, dolayısıyla devletleşmeyi önceliyordu. Bu devletleşme fikrinin temeli ise “*il tutmak, töre düzenlemek*” idi.

Dîvânü Lügâti't-Türk'teki (II/25) “*İl kaldı, törü kalmas*”/“*İl bırakılır, töre terkedilmez*” sözünden, Türklerin ilden fazla da töreye önem verdikleri anlaşılmaktadır. Yenisey mezar taşlarındaki “*İl törüsü idman*”/“*Devlet/Ülke töresini terk etmeyin*”² (Orkun, 1987:590) ikâzı, törenin devletin temeli olduğuna işaret eder. Türk irfân ve medeniyetinin temel yazılı kaynaklarından olan Orhun Abideleri'nde “töre kelimesi 11 yerde geçmekte, bunun 6'sında 'il' ile birlikte kullanılmaktadır. Diğer 5 yerde de yine 'il' ile alâkası açıkça belirir.” (Kafesoğlu, 1993:233). “*İlig tutup törüg itmiş*”/“*İli tutup töreyi düzenlemiş*”;³ “*Olurupan Türk budunug ilin törisin tuta birmiş, iti birmiş.*”/“*Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş*”;⁴ “*Ança kazanmış itmiş ilimiz törümüz erti*”/“*Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı*”;⁵ “*Bödke özüm olurup bunca agar törüg tört bulungdaki [...] idim*”/“*Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört taraftaki ... idim*”;⁶ “*Ol törüde üze eçim kağan olurtı. Olurupan Türk budunug yiçe itdi/yiçe igit[t]i*”/“*O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti.*”⁷ vd. sözlerden Türk devletinin teşkilatlanmasında, var olmasında ve sürmesinde törenin işlevine ve önemine vurgu yapılmaktadır. Bu sözler arasında geçen “*agar törüg/ağır töre*” sözü ise, “anayasa yerine geçen, atalardan kalan” (Ögel, 1982: 301), geleneksel, hayati önemi haiz, devleti düzenleyen, devletin oturduğu temel düzen anlayışını işaret etmektedir.

Eski Türklerde devlet yönetimi de toplumsal hayatın işlerliği de töreye göre düzenlenir. “Yazılmış yasalardan başka yazılmamış teamüller de törenin içindedir. Hatta, hukukî töreden

² Elegeş Yazıtı/6. satır.

³ Kültigin Abidesi/Doğu, 3. satır.

⁴ Kültigin Abidesi /Doğu, 1. satır.

⁵ Kültigin Abidesi /Doğu, 21. satır.

⁶ Bilge Kağan Abidesi/Doğu, 2. satır.

⁷ Bilge Kağan Abidesi /Doğu, 14. satır.

başka dinî ve ahlâkî töreler de vardır.” (Gökalp, 1976: 13) Töreyle toplumsal hayatın kuralları, geçim kaynaklarının kullanımı, (meraların, su kaynaklarının, yaylaların) kişi, aile veya boyun temel hak ve ödevleri belli olduğu için herkes sorumluluğunu yerine getirmede ve haklarını kullanmada kendini güvende hisseder. Çünkü, insanların töreyle her türlü hakkı güvencededir. Töre/yasa, “halkın göreerek, yaparak, yaşayarak benimsediği temel ilkeler ve kurallar durumunda yüksek bir değer ve öneme sahipti[r].” (Tanyu, 1979:109).

“Töre hep Türk budunundan, Türk ilinden doğmuştur. Kağan bu doğuşa yardımcı olur. Görevi var olan kurumlaşmış törenin korunması ve uygulanmasıdır.” (Divitçioğlu, 1987:117). Kağanın işbaşına gelişinde temel görevleri ili tutup töreyi düzenlemektir. Bu düzenleme, az olan halkın çoğaltılması (çevredeki Türk veya etnik olarak Türk olmayıp da Türk kültürlü olan toplulukların hâkimiyet altına alınması, dağınık halkın birleştirilmesi, bir araya getirilmesi), aç olanın doyurulması, çıplağın giydirilmesi, borçlunun borcunun ödenmesi gibi görevleri de muhtevindir.

Mevcut törenin güncellenmesi, zaman ve zemin şartlarına uygun düzenlenerek yürürlüğe konulması, mevcut töre ilkelerine yeni eklemeler veya mevcuttaki kimi maddelerin yürürlükten kaldırılması kağanın görevidir. Eski Türk boylarında “yürürlükte olan ve şifâhî olarak nesilden nesile intikal eden törü ve kaideler” (İnan, 1991: 222) yasa (yasag) olarak da adlandırılır. İnan (1991: 222), töre ve yasa hususunda, her büyük tarihî olaydan ve yeni kağan tahta geçtikten sonra törenin/yasanın kurultaylarda gözden geçirildiği, kimi hükümlerin müzakere edilerek güncellendiği bilgisini verir. Töre bu özelliğiyle “bir devlet gücü ve otoritesidir. Bu düzen ile otoriteye bağlı kalan herkes, kendi gelenekleriyle serbest olarak yaşayabilir ve devletin nimetlerinden bol bol yararlanabilir (Ögel, 1982: XVII).

Kutadgu Bilig’de töre güneşe benzetilir. Bu nedenle töreye Kün Togdı (Doğan güneş) adı verilmiştir: “İlig aydı bilge mening kılıkımı/Körüp menzetü verdi bu atımı”/“Hükümdar cevap verdi: Bilge, benim tabiatımı güneşe benzetti, bu adı verdi” (824).⁸ Töre/Kün Togdı kendisini bilge kişinin neden güneşe benzettiğini 825 ile 831. beyitler arasında şöyle açıklar: Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü dâima muhâfaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. İkincisi, güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için ayındır. Üçüncüsü bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır. Benim bu törem/kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve

⁸ Parantez içindeki sayı, Kutadgu Bilig’deki beyit numarasıdır.

kayalık dahi olsa, hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.

Törenin (kanunun), fark gözetilmeden, kimseye ayrıcalık yapılmadan herkese aynı şekilde uygulandığı ilde/ülkede adalet ve toplumsal huzur söz konusudur. Kimse bir sonraki gün için kaygı, endişe taşımadan hareket edeceği, çalışacağı için toplumsal refâh da artacaktır. Törenin/kanunun değeri, âdilce uygulanmasındadır. Ne denli iyi, sağlam kanun/töre olursa olsun, âdilce uygulanmazsa bir değeri olmaz. Eğer, ülkede bir kimse aç kalırsa, çıplak kalırsa, zebun olursa, Tanrı töreyi/kanunu âdilce uygulamayan yöneticiden bunun hesabını soracaktır (5165). Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, oğullarına vasiyetini bildirirken “*Ben ödedim çok şükür/Borcumu Gök Tanrı'ya*”⁹ (Ögel, 2010: 127) demektedir. Bunun nedeni, yönetme erkinin Tanrı tarafından yöneticiye bir görev olarak verilmiş olmasıdır. Törenin/kanunun uygulayıcıları olan yönetici/ler, doğru olmalı ve doğrulukla hükümde bulunmalıdırlar; çünkü yönetici olmanın gereği de budur (5170, 5172). “Türk Tanrısı, sevdiği ve himâye ettiği milletin hanları, beyleri ve halkı doğru yoldan, milli örf ve nizâm[dan] (türeden) ayrıldığı zaman onları cezâlandırır.” (Turan, 2000: I/94).

Kün Togdı (Doğan güneş/Töre), oturduğu tahtın üç ayağı olduğunu (801), tabiatının doğru olduğunu, işleri doğruluk ile hallettiğini (808, 809) söyler. Töreyi/kanunu uygulayacak yönetici ilkin zamanı doğru kullanmalı, kimsenin işini uzatmamalıdır (811). Zira, “*Adaletin en kötüsü, geç tecelli edenidir. Sonunda hüküm isabetli bile olsa geciken adalet zulümdür.*”¹⁰ İkinci olarak adaleti sağlamalı, haklıyı haksızı ayırt edebilmelidir (812). Üçüncü olarak da doğruluktan sapanları cezalandırmalıdır (814). Yani, yönetici haklıya, doğruya sevecen, güler yüzlü; zorbalara, doğruluktan sapanlara sert olmalıdır. İyi yönetici, dolayısıyla iyi töre/kanun, Âdem'in dünyaya indiğinden beri daima anlayışlı insanlar tarafından vaz' edilegelmiştir (219). Bilgi ve anlayış kimde bir araya gelirse, o kişi tam insan olur (225). Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi töre/iyi yasa koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuşlardır (252). Törenin doğru uygulandığı yerde kurt ile kuzu aynı yerden su içer (449). Yani, herkesin hakkı korunur; güçlünün zayıf üzerine hükmü söz konusu değildir. Toplumsal hayatta güçlünün, çoğunluğun değil, güçsüzün de, azınlıkta olanın da hakkının korunması ve teslim edilmesi, herkese eşit şekilde uygulanan töreyle mümkün olacaktır. Tıpkı güneşin ısısının ve ışıklarının herkese fark gözetmeden ulaşması gibi, erke sahip otoritenin de güneş gibi fark

⁹ Oğuz Kağan Destanı/185. satır.

¹⁰ Orhan Gazi'nin (1281-1362) söylediği rivâyet edilen söz. <https://www.guzelcumleler.com/adalet-ile-ilgili-sozler-16.3.2020>.

gözetmeyerek herkese eşit mesafede durması, kendisinin de uymak zorunluluğu hissettiği töreyle gerçekleşecektir.

Orhun Abideleri'nde¹¹ ve Kutadgu Bilig'de¹² “İtmek” fiili; yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak, tanzim etmek, teşkilâtlandırmak, tertip etmek; “itgüçi” ise, yapıcı, meydana getirici, düzenleyici, tanzim edici, teşkilâtlandırıcı şeklinde açıklanmaktadır.

Bilge Kağan Abidesi'nde “*Türk Tenrisi ıduk yiri subı anca itmiş erinç*”/“*Türk Tanrısı mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir*”¹³ denilirken düzenleme, tanzim etme işinin ilahî kaynaklı olduğu bilgisinin idrak edildiği ve böyle inanıldığı anlaşılır. Bilgili olmak, yaşanan coğrafyanın, canlı-cansız varlıkların nasıl bir düzen içerisinde var olduğunu idrak etmeyi de içerir. Bu idrak etme hususunda, Türk tarihinde Bilge Tonyukuk'un, Bilge Kağan'ın, Kaşgarlı Mahmut'un, Yusuf Has Hacib'in ve burada adlarını saymadığımız şahısların müstesna yerlerini unutmamak gerekir. Sözelimi, Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de “*İtigli bayatım ite birdi öz/İte birdi tüzdi yaraştırdı tüz*”/“*Her şeyi yoluna koyan Tanrı'm bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı*” (146) derken Bilge Kağan Abidesi'ndeki sözleri adeta tekrar eder. “*İlig tutmak*”, devleti düzen içinde yönetmek; doğrulukla, adaletle töre hükümlerini uygulamaktır. Dolayısıyla yöneten olarak kağanın, yönetilen olarak milletin, ödev ve sorumluluklarının idrakinde davranmalarıdır. İl tutmak, devletin devamını, milletin birliğini ve bütünlüğünü, güvenliğini, refâh ve mutluluğunu yükseltmek, toplumsal adaleti sağlamaktır. Bunları gerçekleştirmek, asayişin ve adaletin sağlanması, adilâne uygulanacak töre ile mümkün olacağından il tutmak aynı zamanda töreye uygun davranmaktır. Kutadgu Bilig'deki “*Ugan ol köni çın törü birgüçi/Törümüiş kamug halkka yetrür küçi*”/“*Kâdirdir, âdildir, hak kanunları/doğru töreleri koyan odur; yarattığı bütün mahlûklara gücü yeter*” (3192) sözleri de törenin/kanunun düzenleyicisinin Tanrı olduğunu, hakanın Tanrı adına ve Tanrı'nın öngördüğü şekilde töreyi/yasayı uyguladığına inancı gösterir. Bu sözlerden törenin toplumsal hayatı düzenleyici, türemişlerin uymakla yükümlü oldukları kuralları muhtevi ilâhî buyruk olduğu anlaşılır. İlahî düzene uygun olarak yeryüzünde Tanrı'nın eli olan kağan da düzenleme, tanzim etme, yoluna koyma görevini yerine getirecektir. Bilge Kağan'ın “*Bunça budun kop itdim*”/“*Bunca milleti hep düzene*

¹¹ Kültigin Abidesi 1/Kuzey, 13. satır.

¹² Kutadgu Bilig-İndex, s. 207.

¹³ Bilge Kağan Abidesi/Doğu, 10. satır.

*soktum*¹⁴ sözü, bu görevin ve sorumluluğun idrak edildiğini ve ona göre hareket edildiğini dile getirir.

Orhun Abideleri'nde "... *kutum bar için ülügüm bar için ölteçi budunug turgürü igit[t]im. Yaling budunug tonlug ıgany budunug bay kiltim. Az budunug öküş kiltim*" / "Kut'un var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım"¹⁵ sözleri, kağanın töre çerçevesinde ödev ve yükümlülüklerini belirtir. Türk milletini devletsiz bırakmamak, bir arada güçlü düzenli bir toplumsal hayat tesis etmek ve sürdürmek, az milleti çoğaltmak, çıplakları giydirmek, yoksulları zenginleştirmek, vb. görevleri olan kağanın "bilgili, cesur, buyrukları akıl ve geleneksel bilgiye"¹⁶ dayalı olması gerekir. "... *Tengri yarlıkaduk için kutum ülügüm bar için*" / "Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için..."¹⁷ sözlerinde belirtildiği üzere, Tanrı'dan kendisine kut, ülüg ve buyruk verilmiştir.

Eski Türk inanç sistemine göre Tanrı, kağana "kut'un yanında yarlıg (Emir ve istek), ülüg (Baht ve talih) ve küç de (Güç ve gerekli enerji) (Ögel, 1982:175) verir. Kut, İlahî gücün/Tanrı'nın kağana verdiği erk/yönetme gücüdür; ancak kut, aynı zamanda sadece yöneticiye değil, her nesneye, varlığa verilmiş yaşama gücü, talih, mutluluktur. "Kut, gökyüzü, içyer ve yeryüzü arasında kalan insanın (toplumun) açıklamaktan aciz olduğu giz dolu aşkın olayları anlamak üzere edindiği ve düşlediği dikotomik değerler arasından 'acunsal-olumlu' olarak atıf yaptığı değerler kümesidir." (Divitçioğlu, 1987: 61). Tanrı vergisi olan kut, sabit, kalıcı bir öz değildir; yöneten de sıradan bir insan da töreye uygun davranmazsa, yaşamazsa kut ondan uzaklaşır, Tanrı kutunu geri alabilir. Sözelimi Bilge Kağan, "Üze Tengri iduk yir sub [eçim ka]gan kutı taplamadı erinç" / "Üste Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın kutunu kabul etmedi/onaylamadı olacak"¹⁸ sözleriyle amcasına verilen kutun geri alındığını belirtir.

Kutadgu Bilig'te kut; talih, saadet, uğur, devlet, iktidar, vb. anlamlarında kullanılır ve Aytoldı ile temsil edilir. Kut/Ay Toldı, Töre'ye/Kün Togdı'ya kendisinin kararsız, döneke ve ayağının kaygan olduğunu söyler (548); yani kut istikrarsızdır. İstikrar ancak hükümdârın ve yardımcılarının eşgüdüm, uyum içinde çalışırlarsa sağlanabilir (694). Kuta sahip olmak için kişinin alçakgönüllü, tatlı dilli olması, ifrâta gitmemesi, çirkin işlere yanaşmaması, kibir ve

¹⁴ Kültigin Abidesi/Güney, 3. satır.

¹⁵ Kültigin Abidesi/Doğu, 29. satır.

¹⁶ Kültigin Abidesi/Doğu, 3. satır.

¹⁷ Bilge Kağan Abidesi/Doğu, 24. satır.

¹⁸ Bilge Kağan Abidesi/Doğu, 35. satır.

gururdan uzak durması, dürüst olması gerekir (703-09). Aytoldı'ya/Kut'a göre erk, iktidar, makam Tanrı vergisidir, tutmasını bilmezsen gider. Kuta/saadete ermiş olan insanın ihtiyatlı olması ve bütün yakışksız işlerden uzak durması gerekir (724-26).

Ülüg'e, Ögel (1982: 175) baht, talih anlamı verirken Divitçioğlu (1987: 62) ülüg'ün "kökü ül-olup bölüşmek, paylaşmak, pay ve hisse anlamındadır" demektedir. Dîvânü Lügâti't-Türk'te (I/62, 72) ve Kutadgu Bilig'te (beyitler: 179, 271, 832, vd.) ülüg/ülük "nasip, pay, hisse, kismet" olarak açıklanmaktadır. Her iki kaynaktaki bilgilerden "anlaşılacağı gibi ülüg, varlık ve adaletle ilişkili bir kavram olup Tengri'nin asal iyeliklerinden biridir." (Divitçioğlu, 1987: 62). Dolayısıyla ülüg, aynı zamanda Tengri'den kağana verilmiş bir görevdir. Kağan, Tengri'nin lutf ettiklerini halkına adaletli şekilde üleştirmelidir. Bunu yaptığı takdirde toplumsal adaleti ve barışı sağlamış olacaktır; ki bu da törenin gereğidir. Kendisine kut, ülüg, küç ve yarlıg verilen kağan, sorumluluğunun idrakinde davranırsa kutu yücecek, artacaktır. "Türk hakani Yüce Tanrı'dan kut alır, egemenliğe sahip olur; ama iktidarı mutlak değil, töre ile sınırlıdır. Bir diğer yönüyle, iktidarının meşruiyeti, töreye uyduğu sürece devam eder. (...) Töre, geleneğe bağlı yusundur, yani hukuktur." (Kösoğlu, 2004:37).

Sonuç

Türk yazılı kaynaklarında (Yenisey mezar taşları, Göktürk Abideleri, Dîvânü Lügâti't-Türk, Kutadgu Bilig, vd.) törenin önemi ve işlevine vurgu yapan pek çok bilgi söz konusudur. Doğru, adaletli uygulanan törenin/kanunların, çok geniş bir coğrafyada yaşayan ve çok çeşitli etkilere maruz kalan Türk boyları arasında birliği, bütünlüğü sağlamak, görev ve sorumluluklar çerçevesinde iş bölümünü gerçekleştirmek, ortak bir amaca yönelik düşünebilmeyi ve hareket etmeyi sağlamak gibi pek çok işlevi vardır. Töre/kanun, toplumsal düzenin işleyişini sağlamak, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri (ödev ve yükümlülükleri) belirlemek, böylelikle yönetenlere meşruiyet kazandırmak, kişiler arasındaki ilişkileri ve meydana gelen sorun ve sıkıntıları çözerek toplumsal bütünleşmeyi sağlamak gibi işlevleri yerine getirir.

Yönetenlerin meşrulaştırılması, yönetme erkinin kim veya kimler tarafından kullanılacağını belirlenmesidir. Bilindiği gibi Türk devlet yönetiminde Doğu-Batı veya İç-Dış il/devlet anlayışı mevcuttur. Bu da yönetim erkinin kullanımında, belli görevlerin yerine getirilmesinde görev paylaşımını gösterir. Bu görev paylaşımı da yine geleneksel töre çerçevesinde gerçekleşir. Kişilerin kendi özel haklarını, davranış ve eylemlerinin, diğer insanlarla ilişkilerinin sınırlarını bilmeleri, bu sınırlara uygun hareket etmeleri ve davranmaları veya bu sınırları ihlal etmeleri sonucunda maruz kalabilecekleri cezâlar, yaptırımlar töreyle/kanunla

belirlenir. Çünkü, toplumsal hayattaki “ahlâkî kurallar, tutum ve davranışlar, yardımlaşma ve dayanışma esasları” (Tanyu, 1979: 109) törenin muhtevasıdır. Töre/kanun bu özelliğiyle toplumsal huzursuzlukları, çatışmaları önleyici işleviyle toplumsal huzuru ve barışı da tesis eder.

Türk kültüründe töre/kanun kurallarının, yasakların ihlâlinde kişi/kişiler, yaptırımlara, cezalara râzıdır/lar. İslâmiyet’in kabulü sonrasında Türk toplumunda genel geçer bir anlayış ve ilke olarak “Şeriatın kestiği parmak acımaz” sözü, bu râzılığın ifadesidir. Günümüzde de âdil bir yargılanma sonunda verilen cezaya râzılık söz konusudur. Yaşanılan süreçte yaşanan ve yanlış bir adlandırmayla “töre cinâyeti” olarak adlandırılan öldürme/öldürülme olaylarının töreyle/kanunla ilgisi yoktur. Bu tür olaylar geriliğin, ikelliğin, bağınazlığın yansıması olan olaylardır. Devlet otoritesinin var olduğu her yerde, törenin/kanunun âdilce uygulanması her türlü geriliği, çağ dışılığı, dolayısıyla ölmeyi/öldürmeyi önler. Çünkü, devlet otoritesinin töreyi/kanunu işletmesi, uygulaması ancak toplumun huzurunu, iyiliğini sağlar. Hâlâ, feodal ilişkilerin yaşandığı kimi bölgelerde devlet adına, kanunlar adına kendinde hareket etme serbesti, gücü bulanların işlediği cinâyetler töreye mal edilemez. Sözlü veya yazılı olsun, törenin/kanunun toplumsal işlevi, toplumun düzeninin, işlerliğinin, insan ilişkilerinin düzenlenmesi ve devamının sağlanmasıdır.

Kaynakça

- ATALAY, Besim (1991). *Kutadgu Bilig*. c. II, Ankara: TDK Yayınları (5.b)
- ATALAY, Besim (1986). *Dîvânü Lügâti't-Türk*. c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- ERASLAN, K – SERTKAYA O. F.- YÜCE, N. (1987). *Kutadgu Bilig III*, İndeks, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1987). *Köktürkler* (Kut, Küç, Ülüg), İstanbul: Ada Yayınları
- ERGİN, Muharrem (1994). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (18.b),
- GÖKALP, Ziya (1976). *Türk Töresi* (Haz. Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- İNAN, Abdülkadir (1991). “Yasa, Töre-Türe ve Şeriat”, *Makaleler ve İncelemeler II*. c, s. 222-228, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- KAFESOĞLU, İbrahim (1993). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (10. b)
- KÖSOĞLU, Nevzat (2004). *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde-İslâm'da ve Osmanlı'da Devlet*, İstanbul: Ötüken Yayınları (2.b),
- ORKUN, Hüseyin Namık (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- ÖGEL, Bahaeddin (1982) *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi
- ÖGEL, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (5.b),
- TANYU, Hikmet (1979). “Türk Töresi Üzerinde Yeni Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.23, sayı:1, s. 97-120, Ankara
- TURAN, Osman (2000). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (13.b)